

Toimijuus elämäntulussa – ohjaustyön perusta?

Toimijuutta tarkastellaan useimmiten yksilön suunnitelmina ja valintoina. Silloin ei tavoiteta sitä, miten ihmiset toimivat ja voivat toimia suhteissa tilanteisiin, toimintaympäristöihin, rakenteisiin ja aikakauteen.

TOIMIMINEN OPINTO- ja työuraohjauksessa kouluttajana ja tutkijana on virittänyt kysymyksen siitä, mitä on toimijuus elämäntulussa. Lähdän Sugarmanin tavoin (2003, 303) siitä, että elämäntulun näkökulma toimii ohjaustyön taustakuviona. Sitä tarvitaan ohjaustyössä, jottei se eristäydy tarkastelemaan ja ymmärtämään ihmistä vain nykyhetkessä elävänä ja irrallaan ympäristöstä. Koulutus- ja työpoluilla syntyy katkoskohtia ja välitiloja: yksilö voi siirtyä koulutusasteelta toiselle, koulutuksesta työhön, työstä perhevapaalle tai kuntoutukseen, sieltä takaisin työhön, tai työstä toiseen työhön, työttömyyteen tai eläkkeelle – ja sieltä takaisin koulutukseen ja työhön. Siirtymät ovat elämäntulun välitiloja, keskeytyksiä ja katkoksia, joissa aikaisemmat rutiinit, roolit ja identiteetti eivät enää riitä, vaan yksilö pääsee ja joutuu pohtimaan vaihtoehtoja, arvioimaan uusia suuntia, tarkastelemaan tilanteen mahdollisuuksia ja

rakentamaan elämäntuluaan eteenpäin. Elämäntulun siirtymät haastavat toimijuutta, ja ohjauksen tehtävänä on toimia toimijuuden tukena erityisesti siirtymissä. Ohjaustyön sanastoissa puhutaan nykyisin elämänuran rakentamisesta (career construction; ks. Guichard 2005) ja elämäntulun muotouttamisesta (*life-design*; Savickas ym. 2009) ja elämässä suunnanotosta (Vanhalakka-Ruoho 2014). Elämäntulun rakentaminen, muotouttaminen ja suunnanotto ovat tai edellyttävät toimijuutta elämäntulussa. Mitä on toimijuus elämäntulussa?

Hitlin ja Elder (2007a) ovat ehdottaneet neljää heuristista kehystä, joiden varassa inhimillistä toimijuutta voidaan jäsentää ja linkittää teoria- ja tutkimustraditioihin (ks. myös Eteläpelto ym. 2013). Tällainen heuristinen ajattelu toimii yksinkertaistavana, mutta toimijuusmäärittäviä avaavana menettelyinä. Kehykset ovat eksistentiaalinen kehys, identiteetti-

kehys, pragmaattinen kehys sekä elämänkulun kehys. Aikaluottuvuus erottelee ne toisistaan. Eksistentiaalinen kehys toimii perustana kolmelle muulle. Eksistentiaalinen toimijuus on läsnä kaikessa inhimillisessä toimijuudessa ja sisältää oleellisia kysymyksiä inhimillisen toiminnan intentionaalisuudesta ja yksilön vallinnanvapaudesta. Pragmaattinen toimijuus toteutuu tässä ja nyt, arjessa ja sen eri toimintaympäristöissä: Teemme pienempiä tai suurempia käytännöllisiä tekoja ja valintoja tilanteisesti ja tapahtumien virrassa. Toimijuus identiteettinä merkitsee, että toimiessamme erilaisissa sosiaalisissa rooleissa ja toimintaympäristöissä muun muassa työssä, ammatissa tai perheen piirissä noudatamme sosiaalisia sääntöjä samalla niitä soveltaen ja kehittäen. Elämänkulun ollessa toimijuuden tarkastelukehystenä ajallinen ulottuvuus on laaja. Kyse on yksilön menneisyydestä, nykyisyydestä ja myös tulevaisuuteen suuntautumisesta.

Tarkastelun lähtökohtana ovat 1980-luvulla v irinneet elämänkulun psykologian ja sosiologian tutkimus. Tarkasteltaessa toimijuutta elämänkulun kehityksessä 1980-luvulta viriävä elämänkulun psykologia ja sosiologia ovat lähtökohtana. Esittelen myös tuoreempia näkökulmia, jotka avartavat toimijuusymmärrystä. Lisäksi ihmisenä olemisen ja elämän eksistentiaaliset kysymykset ja niiden merkitys toimijuudelle on syytä ottaa esille, kun toimijuutta pohditaan ohjaustyön näkökulmasta.

TOIMIJUUS YKSILÖN JA RAKENTEIDEN SUHTEENA

Kun katsotaan elämänkulun klassikon, Glen Elderin määrittystä toimijuudesta, käsite vaikuttaa hyvin selkeältä. Elder määrittää toimijuuden seuraavasti: Toimijuus on sitä, että yksilöt rakentavat elämänsä niiden valintojen ja toimintojen kautta, joita he toteuttavat sosiaalisen ympäristön avaamien mahdollisuuksien ja rajoitusten varassa (Shanahan & Elder 2002, 150).

Toimijuutta jäsenettäessä on käyty runsaasti keskustelua ihmistieteiden ydinkysymyksestä: Mikä on yksilön ja rakenteiden suhde? Evans (2007, 91–93) jäsentää teoreettista keskustelua kolmena ulottuvuutena. Ensimmäinen kulkee sosiaalisesta determinismistä yksilöllistymiseen. Sosiaalista determi-

nismia edustaa Evansin mukaan (2007) esimerkiksi Bourdieun (1993) habitusteoria ja yksilöllistymistä Beckin (1992; 1998) näkemys yksilöllistymisen korostumisesta ja rakenteellisten tekijöiden merkityksen vähenemisestä yksilöiden elämäkertojen muotoutumisessa. Toinen ulottuvuus on kontrolli, joka vaihtelee sisäisestä kontrollista ulkoiseen. Erityisesti Bandura (2001) on korostanut minäpystyvyyttä selvittävässä tutkimuksessaan yksilön sisäisten toimintamallien ja uskomusten merkitystä toimijuudessa. Sosiologit kuten Elder (1994) näkevät myös ulkoisten olosuhteiden hallitsevan ja rajoittavan toimijuutta. Kolmantena ulottuvuutena Evans (2007) tuo esille sosiaalisen uusintamisen ja muuntuvuuden. Hänen mukaansa Goldthorpe (1998) sekä Furlong ja Cartmel (1997) korostavat sosiaalista uusintamista, jonka mukaan rakenteet ylläpitävät samanlaisuutta ja valtasuhteita luoden jatkuvuutta. Elder (1994) painottaa enemmän yksilöiden ja yhteisöjen muuntuvuutta ja muutoksia.

Settersten ja Gannon (2005) jäsentävät rakenteiden ja toimijuuden suhdetta seuraavasti: On malleja, jotka korostavat sosiaalisia ja yhteiskunnallisia rakenteita ja jättävät toimijuuden sivuun (*structure without agency*). Tällöin painotetaan elämänsäkäytön yhteiskunnallisia, institutionaalisia ja kulttuurisia kehyksiä ja prosesseja. Äärimuodossaan tämä merkitsee sitä, että persoonallista minuutta ja yksilöllistä toimijuutta ei nähdä tarpeellisiksi jäsentää tai ne ymmärretään täysin kulttuurisesti tai sosiaalisesti määrättyinä.

Elämänsäkäytössä voidaan painottaa yksilön panosta ja yksilöllisyyttä siten, että toimintaympäristöt ja toimijuuden yhteiskunnalliset ehdot jäävät huomiotta. Yksilöllistä toimijuutta korostavia suuntauksia (*agency without structure*) löytyy psykologian piiristä. Tällöin huomio keskittyy yksilön agenttisiin piirteisiin, joita edustavat erilaiset itseen liittyvät uskomukset, kyvyt sekä tavoitteet, valinnat ja toimintastrategiat. (Settersten & Gannon 2007). Pelkistettynä – yksilöllistä toimijuutta korostavissa suuntauksissa yksilön katsotaan luovan elämänsäkäytön uskomuksillaan, kyvyilläään ja taipumuksillaan sekä tavoitteillaan ja valinnoillaan. Näin myös joskus tietyissä yhteiskunnallisissa keskusteluissa uskotaan: ihminen on oman onnensa seppä.

Kolmantena Settersten ja Gannon (2007) esittävät suuntaukset, joissa toimijuutta jäsennetään ja ymmärretään sosiaalisissa ja yhteiskunnallisissa rakenteissa (*agency within structure*). Monitieteisessä elämänkulun tutkimuksessa toimijuutta tarkastellaan sen rakenteellisissa yhteyksissä. Tämän suunnauksen juuret ovat sosiologiassa. Alkuperä on jäljitettävissä 1920-luvulle Thomaksen ja Znanieckin (1918–1920/1958) *The Polish Peasant in Europe and America* -tutkimukseen. Merkittävä monitieteistä elämänkulun tutkimusta luonut sosiologi on Glen Elder (1974; 1994). Elderin elämäntyö (1974; 1994) ulottuu 1970-luvulta 2010-luvulle. Hänen tärkeä artikkelinsa *Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course* (Elder 1994). Pyrkimyksenä on ymmärtää, kuinka yksilöt asettavat päämääriä, ryhtyvät toimiin sekä antavat merkityksiä sosiaalisen ympäristön tarjoumissa ja asettamissa rajoissa.

ELÄMÄNKULKU VIITEKEHYKSENÄ

Elämänkulun viitekehys luo inhimillisen toimijuuden ymmärtämiselle kokonaisvaltaista taustaa. Elder (1994; 1998) on kehittänyt viisi elämänkulun tutkimuksen periaatetta. Periaatteista ensimmäinen korostaa inhimillisen kehityksen jatkuvuutta ja elämämittaisuutta. Toinen liittyy toimijuuteen: Toimijuuden periaatteen mukaan yksilöt rakentavat elämänkulkuaan tehden valintoja ja toimien historian ja yhteiskunnallisten olosuhteiden luomissa mahdollisuuksissa ja rajoissa. He tekevät valintoja ja erilaisia ratkaisuja etsien mahdollisia vaihtoehtoja sekä tunnistuen rajoja. Kolmas periaate korostaa ajan ja paikan merkityksiä yksilön elämänkulussa. Yksilön elämänkulku nähdään heidän elämänsä ja kokemansa historiallisen ajan ja paikan värittäminä ja vaikuttamina. Neljäs periaateista painottaa elämänkulun siirtymien ja elämäntapahtumien seuraamusten määrittämistä myös siitä, mihin elämänkulun vaiheeseen ja kokonaisuuteen ne osuvat. Viides periaateista on linkitettyjen elämien periaate: Yksilön elämänkulku on kytkeytynyt muiden kanssaihminen elämänkulkuihin ja yhteisiin kulttuuriin kokemuksiin.

Elämänkulun psykologinen tutkimus, jonka klassikkona on Baltes (1987; Baltes & Baltes 1987), jäsentää vastaavalla tavalla elämänkulkua ja toimi-

juutta. Tämä suuntaus esitetään usein psykologisena elämäнкаarisuuntauksena, vaikka kyseessä on elämänkulun suuntaus, jossa korostetaan kontekstuaalisuutta ja monitieteisyyttä. Keskeisenä on näkemys yksilöstä oman elämänkulkunsa tuottajana. Elämänkulku jäsennetään merkittävien elämäntapahtumien ketjuina, jotka liittyvät laajempiin kulttuuriin ja yhteiskunnallisiin konteksteihin. Yksilöt asettavat tavoitteita, ryhtyvät toimiin ja luovat merkityksiä sosiaalisten ja yhteiskunnallisten ehtojen vallitessa – joskus niistä huolimatta – pyrkien usein myös vaikuttamaan oman toimintansa ehtoihin. Yksilöiden toimijuuden jäsennetään olevan vuorovaikutuksessa lähiyhteisöihin: perheeseen, ystävä- ja kaveripiiriin sekä koulutus- ja työympäristöihin. Toimijuus kytkeytyy myös yhteiskunnallisiin toimintaympäristöihin, joihin lukeutuvat koulutus rakenne, työmarkkinat, talous- ja sosiaalipoliittiset tapahtumat ja muutokset sekä kansalliset yhteiskunnalliset ja maailmanlaajuiset muutokset.

Elämänkulun näkökulma voidaan kiteyttää teeseinä, jotka tarjoavat ohjaustyölle perustaa. Läpi elämänkulun on mahdollisuus kehitykseen ja muutokseen. Kehitys on jatkuva prosessi. Elämänkulku ei ole vaihe vaiheelta etenevä kaari, vaan kehitys on monisuuntaista. Kehitys on kasvamista ja luopumista. Elämänkulun näkökulma on muistuttamassa yksilön elämän ainutkertaisuudesta, kehityksellisyydestä ja elämänhistoriallisuudesta. Elämänkulun viitekehys tuo toimijuuteen aikaperspektiivin, niin yksilön elämänhistorian, nykyhetken ja tulevaisuuteen suuntautumisen kuin ympäristönkin ajallisen muuntuvuuden. Ohjaustyössä korostetaan vahvasti yksilöä oman elämänkulkunsa rakentajana, merkitysten antajana sekä mahdollisuuksien luojana. Elämänkulun näkökulma korostaa sitä, kuinka yksilölliset suuntautumiset ja valinnat kytkeytyvät koettuun ja havaittuun sekä samalla todelliseen ja muuntuvaan ympäristöön. Ympäröivä konteksti voi tarkoittaa muita ihmisiä, tilannetta, tilaa, paikkaa, aluetta, aikakautta ja/tai kulttuurista perintöä. Voi jopa väittää, että elämänkulun näkökulma tuo ohjaukseen kriittistä realismia.

Sosiaaliset ja institutionaaliset polut eli trajektorit (Elder, Johnson & Crosnoe, 2003) johdattelevat yksilöitä koulutukseen, työelämään, perheinstituutioon

ja asuinpaikkoihin. Erilaiset yhteiskunnalliset voimat ja interventiot, muun muassa koulutusjärjestelmän muutokset voivat muuttaa näitä sosiaalisia polkuja, jotka ovat myös maailmanlaajuisten vaikutusten, esimerkiksi taloudellisten suhdanteiden alaisia. Sosiaalisissa poluissa on monia institutionaalisia siirtymiä, kuten koulutusasteelta toiselle siirtyminen tai joutuminen työttömäksi. Erityisesti näissä siirtymissä ja käännekohdissa yksilön toimijuus tulee haastetuksi: uusia tavoitteita voi olla vaikea viritellä, omat päämäärät eivät aina toteudu, ja on monenlaisia sisäisiä ja ulkoisia toimijuuden esteitä. Evans (2007, 92–93) tuo esille rajoitetun tai sidotun toimijuuden (*bounded agency*) käsitteen. Toimijuus on rajoitettua siten, että on tilanteisuuden tuottamia rajoituksia, eikä henkilökohtaisia päämääriä ja pyrkimyksiä aina voi toteuttaa tai niiden muotoutuminen voi jopa ehkäistyä.

Yksilön elämänkulkua ja toimijuus ovat kytkeytyneet muiden ihmisten toimijuuteen ja elämänkulkuihin ja yhteisiin kulttuuriin kokemuksiin. Elder (1994) käsittelee tätä kysymystä linkitettyjen elämien periaatteena. Kysymys liittyy myös ohjaustyöhön: Olemmeko toimijoina erillisiä yksilöitä vai suhteissa ja siteissä muihin ihmisiin ja sosiaaliseen ympäristöön? Onko toimijuus yksilön ominaisuus ja kapasiteetti vai suhteissa syntyvä, kehkeytyvä ja ilmenevä? Kysymys on perinteinen. Bakan (1966, 14–15) erotteli teoksessaan *The Duality of Human Existence* toimijuuden ja yhteisyyden eri asioiksi ja vastakkaisiksi voimiksi. Toimijuus määritettiin aikaansaamisena, tavoittelemisena, taistelemisena omien päämäärien puolesta. Yhteisyys käsitettiin itsensä unohtamisena, muiden huomioimisena ja toisten parhaaksi toimimisena. Liittyminen toisiin ja suhteissa toimiminen on perinteisesti yhdistetty ammatillisen kehityskulun teorioissa riippuvuuteen. Toimijuus ja ihmissuhteet on nähty vastakkaisina, toisiaan haastavina seikkoina. Naistutkimuksessa Gilliganista (1982) alkaen toimijuus on nähty suhteisena, relationaalisenä. Työurateorioiden relationaalinen paradigma (Richardson, 2004) korostaa toimijuuden sekä tavoitteiden ja intentioiden rakentuvan suhteissa ja relaatioissa muihin ihmisiin ja sosiaaliseen ympäristöön. Liittyminen toisiin ja suhteissa toimiminen on perinteisesti yhdistetty amma-

tillisen kehityskulun teorioissa riippuvuuteen. Vanhalakka-Ruoho (2010) osoittaa tutkimuksessaan, että nuorten koulutus- ja ammatinvalintaan liittyvä päätöksenteko toteutuu itsenäisyyden ja suhteissa toimimisen vuoropuhelussa. Koivula (2013) toteaa tutkiessaan omaisen toimijuutta terveyskeskuksen pitkäaikaisosastolla, että toimijuus linkittyy tilanteisesti muiden toimijoiden toimiin ja toteutuu monitoimijaisissa 'pyörteissä'.

Evans (2007, 88) korostaa, että ymmärrystä toimijuudesta tulee avartaa yksilön valinnoista sosiaaliin osallisuuteen ja osallistumiseen. Toimijuus on sosiaalisen osallistumisen prosessi, jossa ovat vaikuttamassa niin yksilön kuin suhdeverkoston menneisyyden kokemukset ja rutiinit, nykytilanteen ehdot ja tarjoumat sekä tulevaisuuden havaitut ja todellistuvat mahdollisuudet.

TOIMIJUUDEN ILMENTÄJIÄ

Empiiristen tutkimusten suurena haasteena on, kuinka tavoittaa yksilön toimijuus siten, että saadaan esille yksilön toimijuuden ja sosiaalisten rakenteiden, verkostojen, mahdollisuuksien ja rajoitteiden vuorovaikutus. Tämä on ollut haasteena myös elämänkulun tutkimusperinteessä. Hitlin ja Elder (2007b, 33) toteavat, että keskustelu toimijuuden luonteesta on säilynyt abstraktina ja toimijuus on jäänyt liittämättä empiirisiin ilmentäjiin. Jos toimijuutta on tutkittu empiirisesti, sitä on jouduttu paloittelemaan ja tutkimuskohteeksi on otettu jokin toimijuuden puoli. Silti aineiston perusteella on esitetty laajakantoisia väitteitä toimijuudesta.

Sosiokognitiivisen teorian klassikko Bandura (2001) korostaa toimijuutena minäpystyvyysuskomuksia sekä intentionaalisuutta, ennakoitua ja itse-säätelyä. Minäpystyvyysuskomukset, joita hän pitää toimijuuden perustana, ovat yksilön uskomuksia siitä, että hän pystyy toimimaan ja aikaansaamaan haluamia tuloksia eri tehtävissä ja elämänaaluella. Uskomukset toimivat toimijuuden virittäjinä tai estäjinä. Toimijuuteen liittyy toimiminen harkitusti ja valiten. Intentionaalisuus merkitsee sitä, että yksilöllä on tulevaan suuntautuneita toiminta-aikomuksia. Ennakoinnin avulla yksilöt motivoivat ja ohjaavat itseään luomalla odotuksia ja etukäteissuunnitel-

ON HAASTAVAA
TAVOITTA YKSILÖIDEN
TOIMIJUUDEN JA
SOSIAALISEN
MUUTOSTEN YHTEYKSIÄ
TUTKIMUKSIN.

mia. Itsenäätelyn kautta yksilö motivoi ja säätelee toimintonsa kulkua. Bandura (2001) toteaa, että yksilöllinen toimijuus toteutuu sosiaalisten ja rakenteellisten tekijöiden verkostossa ja agenttisina vuorovaikutuksina ja vaihtosuhteina. Yksilöllisen toimijuuden ohella hän puhuu myös toisiin ihmisiin kytkeytyneestä toimijuudesta ja kollektiivisesta toimijuudesta. Valitettavasti nämä hänen toimijuusajattelunsa puolet ovat jääneet vaille jatkokehittelyä ja huomiotta. Clausen (1991) jäsentää toimijuutta suunnittelukompetenssina ja painottaa järkipäistä, määrätietoista elämänsuunnittelua, jonka taidot olisi omaksuttava nuoruusvuosina. Suunnittelutaito koostuu päämäärien asettamisesta, valintojen tekemisestä, sinnikkydestä sekä myös sosiaalisista taidoista, joiden kautta voi neuvotella ja edistää tavoitteitaan. Clausenin (1991) lähestymistapa on sovellettu niin koulutus- ja ammattiurien kuin perheurien tutkimuksissa. Tämän mukaan hyvä suunnittelukompetenssi edesauttaa sitä, että nuoret tekevät hyviä valintoja niin koulutuksessa, työssä kuin perheessään (Shanahan & Elder 2000). Toimijuutta on paloiteltu myös muiksi yksilön sisäisiksi prosesseiksi, esimerkiksi kognitiiviseksi arvioinniksi, kontrolliuskomuksiksi, itsenäätelyksi ja hallinnaksi (Crockett 2002, 1).

On itse asiassa yllättävää, että Hitlin ja Elder (2007b) lähtevät yksilön kyvykkyyden ja kapasiteetin näkökulmasta rakentaessaan toimijuuden empiiristä mallia ja hyödyntävät yksinkertaista Banduran ja Clausenin ajatuksia. Malliinsa he sisällyttävät ensisijaisesti minäpystyvyyden ja optimismin. Minäpystyvyytyskomuksia he pitävät toimijuuden ytimenä. Ihmisillä tulee olla uskomuksia omaan pätevyteensä ja toiminnan kautta luotaviin tuloksiin. Optimismin ja tulevaan suuntautumisen he näkevät tärkeänä toimijuuden aspektina. Yksilöt eroavat sen suhteen, kuinka toiveikkaasti he suhtautuvat tulevaisuuteensa. Suunnittelutaito on mallissa toimijuuteen vaikuttavana tekijänä. Malliin he ottavat mukaan myös sosiaaliset suhteet ja itsearvostuk-

sen. Toimijuus on yksilötason käsite, jolla on kytkeytymät yksilön sosiaaliseen verkostoon. Tosin he itsekin arvioivat kriittisesti valintojaan ja katsovat, että minäpystyvyyden, optimismin ja suunnittelutaito tavoittavat agenttisia prosesseja, mutta eivät tavoita sellaista toimivaa yksilöä, joka on tietoinen so-

siaalisesti rakentuneista mahdollisuuksista. Hitlin ja Elder (2007b) tuovat kuitenkin esille, että yksilöt sisäistävät uskomuksissaan mahdollisuuksien rakenteen ja ympäristön rakenteelliset tarjoumat.

Tällaiset toimijuuden määrittelyt jäävät kognitiivispainotteiseksi, rationaalista harkintaa korostaviksi ja yksilön ominaisuuksia jäsentäviksi. Ne antavat tietoa toimijuuteen kytkeytyvistä yksilöllisistä prosesseista. Johtopäätökset tehdään usein esittämällä tuloksia yksilöllisistä eroista: esimerkiksi niillä, joilla on vahvimmat pystyvyytyskomukset ja optimistisempi asenne, katsotaan olevan enemmän toimijuutta. Myös ohjaustyössä korostetaan, että yksilön uskomukset omasta pätevydestään ja kyvykkyydestään, toivo ja optimismi sekä tavoitteiden ja suunnitelmien luominen on tärkeää. Mutta jos nämä tulkitaan kapeasti ja yksilökeskeisesti, osa ihmisten elämänpoluista ja toimijuudesta jää tavoittamatta.

Elämäntulon näkökulman pyrkimyksenä on tavoittaa toimivan yksilön ja muuttuvien toimintaympäristöjen ja rakenteiden vuorovaikutus. On haastavaa tavoittaa yksilöiden toimijuuden ja sosiaalisen muutosten yhteyksiä tutkimuksin. Shanahan ja Elder (2002) ovat tutkineet suunnittelutaidon, itseohjautuvuuden ja elämäntulon sujumisen suhteita käyttäen aineistonaan kahta kohorttia ja 1920-luvulta 1940-luvulle ulottuvaa seuranta-aineistoa. He raportoivat pitkäaikaistutkimuksensa tuloksena, että nuoremman kohortin miehillä, jotka siirtyivät työmarkkinoille nousevassa taloudellisessa suhdanteessa, nuoruuden suunnittelukompetenssi ei ennustanut työpolkuja. Sitä vastoin vanhemmassa kohortissa, jossa työmarkkinoille siirtyminen osui 1930-luvun laman vaiheeseen, nuoruuden hyvä suunnittelutaito ennusti työelämänpolkujen sujumista.

Toinen esimerkki toimijuuden ja sosiaalisen muutoksen tutkimuksista on Evansin (2007) tutkimus, jossa tarkasteltiin englantilaisten ja saksalaisten 16–25-vuotiaiden nuorten aikuisten siirtymää koulutuksesta työhön (ks. myös Silbereisen, Best & Haase 2007). Tutkimusprojekti kesti 12 vuotta ja sen elinaika kattoi vahvan 1980–1990-lukujen sosiaalisen muutoksen. Koulutuksesta työhön siirtymisen tyyppit luokitettiin siirtymätoimijuuden perusteella. Strateginen toimintatapa merkitsi määrättyjä, selkeitä reittejä etenevää toimintaa ja tietoisia valintoja. Askel askeleelta eteneminen toteutui varovaisesti ja noudattaen valmiita trajektoreja ja ilman kauaskantoisia omia suunnitelmia. Mahdollisuuksiin tarttuminen tapahtui tilanteiden avauduttua mahdollisesti satunnaisesti, ilman vankkoja omia tulevaan kohdistettuja päämääriä. Odottamaan jääminen merkitsi valintojen tekemättä jättämistä sekä jättäytymistä katsomaan ja odottamaan, mitä tuleman piti.

Tutkimuksessa on onnistuttu varovaisin johtopäätöksin yhdistämään yksilöllisen toimijuuden ja yhteiskunnallisen tilanteen ja muutosten suhdetta. Askel askeleelta eteneminen oli yleistä molemmissa kulttuureissa, ja tämä strategia yleistyi järjestelmän institutionaalisen säätelyn lisääntyessä. Vahvasti säännelty toimintaympäristö luo tulosten mukaan tunnetta, ettei proaktiiviseen omaan toimintaan ole tarvetta ja mahdollisuuksia. Taloudellisen tilanteen huonontuessa mahdollisuuksiin tarttumisen ja odottamaan jäämisen strategiat yleistyivät. Eteneminen elämänpoluilla ei ollut yhteydessä ainoastaan yksilölliseen toimijuuteen, vaan myös koulutus- ja työpolkujen institutionaaliseen säätelyyn ja työmarkkinoiden tilaan. Jos tuloksia ajatellaan suhteessa tämänhetkiseen suomalaiseen koulutus- ja työyhteiskuntaan, voidaan kysyä, vähentääkö vahva koulutus- ja työpolkujen institutionaalinen säätely ja hallinta (esim. nuorisotakuu, koulutusvalintojen rajoittaminen) itse asiassa joustavan ja uudistuvan toimijuuden kehittymisen edellytyksiä.

Åkerblad (2014) on haastatellut väitöstutkimuksessaan epävakaisissa työmarkkina-asemissa olevia korkeakoulutettuja henkilöitä. Hän tarkastelee sitä, minkälaista on prekaari toimijuus eli minkälaista toimijuutta tuottaa tilanne, jossa yksilöllä ei ole pysy-

vää työmarkkinasidosta. Tulosten mukaan työmarkkina-aseman epävakaus voimistaa tulevaisuuden ennakkoinnin ja varmistelun vaadetta. Meneillään olevaan on vaikea keskittyä, toiminnan tapana on levottomuus, mutta samalla on esitettävä sitoutumista työhön, joten prekaari toimijuus virittää toimijassa ristiriitaisia toimintajännitteitä. Työuran katkoksisissa on toistuvasti tarve pohtia omia haluja ja suhteuttaa niitä työelämän realiteetteihin. Toiminnan tavaksi määrittäytyä etsiminen. Toimijuutta toteutetaan yrittämällä aina uudelleen, sietämällä ja kestäväällä. Nämä toimijuuden muodot eivät kuitenkaan nauti samaa yhteiskunnallista arvostusta kuin päämäärätietoinen ja suunnitelmallinen eteneminen, vaikkakin ne ovat työmarkkinoiden rakenteisiin ja elämäntilanteisiin kytkeytyviä välttämättömyyksiä.

TOIMIJUUDEN MONIMUOTOISUUS

Ei ole ollut yksinkertaista tuottaa toimijuutta elämänkulussa valottavaa empiiristä tutkimusta. Tarkastelutapa kohdentuu useimmiten yksilön suunnitelmiin ja valintoihin, eikä silloin tavoiteta sitä, miten ihmiset toimivat ja voivat toimia suhteissa tilanteisiin, toimintaympäristöihin, rakenteisiin ja aikakauteen. Perinteisen elämänkulun teorian ulkopuolella toimijuutta on käsitelty monimuotoisemmin. Toimijuuden muodoiksi nousevat muun muassa dynaamiset sisäiset prosessit, haavoittunut toimijuus, pieni toimijuus sekä vastarinta ja vastoin institutionaalisia odotuksia toimiminen.

Jyrkämä (2008, 194–195) on analysoinut toimijuutta ikääntymisen tutkimisen yhteydessä ja semiottiseen sosiologiaan perustuen. Toimijuutta tarkastellaan sisältäpäin ja sen katsotaan muotoutuvan modaliteettien kokonaisuudesta. Toimijuus rakentuu kuuden modaliteetin – kykenemisen, osaamisen, haluamisen, täytymisen, voimisen ja tuntemisen – keskinäisestä dynamiikasta. Nämä modaliteetit ovat eri tavoin suhteessa elämänkulun tilanteisiin ja kulttuurisiin ja sosiaalisiin ehtoihin. Esimerkiksi kuuluminen tiettyyn yhteiskuntaryhmään tai sukupuoleen voi vaikuttaa siihen, mitä yksilö kykenee, osaa, haluaa, kokee pakoksi ja täytymiseksi, voi ja tuntee. Elämänkulun ja koulutus- ja työuran siirtymissä nämä kaikki modaliteetit ovat mukana. Kykenemisessä on

kyse toimintakyvystä ja fyysisestä ja psyykkisestä toimintakykyisyydestä. Osaaminen viittaa tietoihin, taitoihin ja kompetensseihin. Haluaminen liittyy tahtomiseen ja motivaatioon, omiin päämääriin ja tavoitteisiin. Täytymistä ovat erilaiset, sosiaaliset ja normatiiviset esteet, pakot ja rajoitukset. Voiminen viittaa tässä mahdollistumiseen; siihen, mitä tilanne ja siihen liittyvät rakenteet avaavat ja mahdollistavat. Tuntemista ovat yksilön arvot ja arvostukset ja tilanteisiin liittyvät tunteet. Tämän tapainen toimijuusymmärrys tavoittaa kokonaisvaltaisesti yksikön sisäisiä agenttisia prosesseja. Holistinen, kokonaisvaltainen ote on ohjaustyössä tärkeää. Ikääntymisen tutkimus on tuottanut tietoa ja ymmärrystä toimijuudesta myös luopumisen ja haavoittumisen näkökulmista. Virkola (2014) on tutkinut muistisairaana yksinasuvan naisen toimijuutta ja tuo esille muun muassa heidän heikentyneen ja murtuneen refleksiivisyytensä toimijuuden osana.

Toimijuus on kiinnitetty usein aktiivisuuteen, eteenpäin pyrkimisen suunnitelmiin ja näkyviä tuloksia tuottavaan toimintaan. Samantapainen aktiivisuuteen kytkeytyvä ymmärrys toimijuudesta voi kaventaa myös ohjaustyötä. Tällöin jää huomiotta, että esimerkiksi tekemättä jättäminen, vetäytyminen ja odottamaan jääminen ovat nekin toimijuutta. Toimijuus ei todellistuu aina suunnitelmallisina tavoitteina ja saavutuksina elämäkulussa. Ojala (2010) on tutkinut, millaisten prosessien, neuvottelujen ja asettumisten kautta ikäihmisten yliopistossa opiskelevien naisten käsitys ja tunne toimijuuden mahdollisuuksistaan ja rajoituksistaan rakentuu. Naisille mahdollinen toimijuus toteutui osana yliopiston ikäjärjestystä, alisteisena nuorille opiskelijoille sekä yliopiston marginaalissa. Kulttuurisesti kompetentti toimijuus oli tulosten mukaan mahdollinen erityisesti niille naisille, jotka täyttivät akateemisen keskiluokkaisuuden ehdot. Myös ne ei-akateemisen keskiluokkaiset naiset, jotka sietivät luokkaperustaista ulkopuolisuutta, alkoivat ajan mittaan tavoittaa kulttuurisesti arvostusta nauttivan toimijuutta. Tilaa jäi myös tilanteisille neuvotteluille yliopistosta ikäihmisten omana paikkana, mutta kaiken kaikkiaan naisille mahdollistuvaa toimijuutta voi kutsua pieneksi ja marginaaliseksi. Naistutkimuksessa on

laajemminkin tutkittu pientä toimijuutta. Pieni toimijuus toteutuu Honkasalon (2013) mukaan minimaalisin ilmiäsuin, arkisin, totutuin toimin, samanlaisena pysyttelevien rytmien kautta sekä ilman suuria suunnitelmia ja saavutuksia.

Toimiminen vastoin institutionaalisia odotuksia sekä vastarinta ovat nekin toimijuutta. Kauravaara (2013) on tutkinut nuoren miehen toimijuutta ammattikoulun rakenteiden puristuksessa. Nuori mies nähdään tutkimuksessa aktiivisena toimijana, joka viettää vapaa-aikaa kavereiden kanssa, tekee paljon muutakin, jos sattuu huvittamaan ja jos se ei vaadi hyötyyn nähden suuria ponnisteluja eikä erikseen soveltavia aikatauluja. Hän ei suunnittele tulevaa, vaan elää mielestään mielekästä ja hyvää elämää tässä ja nyt ja neuvottelee omasta arvokkuudestaan ja menemisistään koulutusinstituution edustajien ja opettajien kanssa. Toimijuuden monimuotoisuus haastaa pohtimaan ohjaustyön arvoja, lähtökohtia ja toteutusta sekä näihin kytkeytyvää ristipaineisuutta.

OLEMISEN JA ELÄMÄN POHDINTA

Toimijuutta elämäkulussa on lähestyttävä ohjaustyössä ja tutkimuksessa myös eksistentiaalisena ja eettisenä kysymyksenä. Hitlinin ja Elderin (2007a) mukaan eksistentiaalinen toimijuus on läsnä kaikessa inhimillisessä toimijuudessa. Eksistentiaalinen toimijuus merkitsee kysymyksiä ihmisen vapaudesta, valinnoista ja vastuusta. Pohjimmiltaan aina, tiukoissa ja epätyytyttävissäkin olosuhteissa, ihminen voi harkita, mitä valita ja miten toimia. Hitlin ja Elder (2007b) korostavat yksilöllisen vapauden ja vastuun ohella sitä, että persoonallinen voimaantuminen ja vastuuntunto ovat samalla sekä yksilöllisiä että sosiaalisia ilmiöitä.

Ihmisenä oleminen sisältää monia eksistentiaalisia peruskysymyksiä. Cohen (2003) esittelee näitä kysymyksiä elämänuraohjaukseen soveltaen ja Yalomiin (1980) viitaten. Elämänuran luomiseen liittyy ensinnäkin kysymys valinnanvapaudesta sekä vastuusta, mitä omalle elämälleen tekee. On kyse myös elämän tarkoituksesta ja merkityksestä; kuinka yksilö löytää merkitystä ja mieltä elämälleen. Autenttisuus eksistentiaalisena peruskysymyksenä merkitsee sitä, että yksilön on hyvä toimia 'aidon luontonsa' ja tai-

pumustensa mukaan, ei itseään vastaan. Ihmiset ovat herkkiä elämän ja ihmisenä olemisen peruskysymyksille varsinkin erilaisissa yllättävissä elämäntilanteissa ja välitiloissa. Pysähtyminen näiden asioiden äärelle herättää myös ahdistusta, jota saatetaan peittää erilaisilla suojilla. Maglio, Butterfield ja Borgen (2005) jäsentävät elämänuraohjauksen eksistentiaalisina kysymyksinä lisäksi kysymykset kuolemasta, ei-olemisen ja osattomuudesta. Tällaisia ajatuskulkuja viriää esimerkiksi työurien katkositilanteissa ja työtömänä. Työn loppuminen saatetaan kokea pienenä kuolemana ja pitkälliseen työttömyyteen voi liittyä syvään juurtuneita sosiaalisen ei-olemisen ja osattomuuden kokemuksia. Elämän- ja työuraohjauksessa tulisi olla herkkyyttä kohdata ja kuunnella ja mahdollisesti purkaa tällaisia toimijuuden tunteja sekä luoda uusia merkityksellisiä näkymiä. Tämä ei onnistune, elleivät työstä ja kohtuullisen elannon mahdollisuuksista käytävä yhteiskunnallinen keskustelu ja päätöksenteko monipuolistu.

KOHTI UUTTA

Elämäntilanteiden näkökulma tarjoaa ohjaustyölle perustaa. Valitettavasti perinteinen elämäntilanteiden näkökulma on kohdentunut useimmiten yksilöllisiin suunnitelmiin, valintoihin ja uskomuksiin. Ei ole aina tavoitettu sitä, miten ihmiset toimivat rakentaessaan elämäntilanteita ja työuria suhteissa tilanteisiin, toimintaympäristöihin, rakenteisiin ja aikakauteen. Ymmärrystä toimijuudesta tulee avartaa myös yksilön valinnoista sosiaaliseen osallisuuteen ja osallistumiseen. Perinteisen elämäntilanteiden teorian ulkopuolella toimijuutta on käsitelty monimuotoisemmin. Ohjaustyössäkin kohdataan esimerkiksi arkista, pientä toimijuutta, haavoittunutta, kärsivää toimijuutta tai vastarintaa ja vastustusta. Myös eksistentiaaliset ihmisenä olemisen kysymykset on syytä huomioida ohjauksen perustana. ihmisellä on valinnanvapautta ja vastuuta niin elämäntilanteensa tuottajana kuin vaikutettuna ja tuotettuna olemisesta. Ihmisen ja yhteiskunnallisen ympäristön vuorovaikutussuhde ei kuitenkaan ole tasasuhtainen. Yksittäisellä ihmisellä on rajallinen, vääjäämättömästi päättyvä elämäntilanne, mutta instituutit ja organisaatiot jäävät jälkeemme.

Tavoitteena on siirtyä kognitiivisesta ja suunnittelupainotteisesta toimijuusymmärryksestä dynaamisempiin näkemyksiin, joissa sekä toimijuuden ehdot että yksilöiden elämäntilanteiden ja merkityksenantojen ainutkertaisuus ovat mukana. Zittoun kumppaneineen (2013, 138–159; 310) on vastaamassa tähän haasteeseen, joskin empiirisiä tutkimuksia vielä odotellaan. Toimijuus on tässä teoriakehittelystä ymmärretty agenttisina prosesseina, joista keskeisimpiä on se, kuinka yksilö asemoituu ja ottaa positiota suhteessa sosiaalisiin toimintakehyksiin. Yksilö on kutsuttu muodostamaan omat ainutkertaiset vastineensa sosiaalisesti rakentuneisiin toimintatilanteisiin. Positiot ovat samalla sekä persoonallisia että sosiaalisia ja kulttuurisia. Ne ovat intentionaalisia, kohteellisia ja itseorganisoiivia. Tulevaan suuntautumisen prosessina painotetaan vaihtoehtoisten maailmojen kuvittelua, millä on vaikutuksensa ihmisen elämäntilanteiden muotoutumiseen. Elämäntilanteiden rakentumisen periaatteena pidetään bricolage-toimintaa, jossa ihminen käyttää elämäntilanteiden rakentamiseen kulloinkin tarjolla olevia ja avautuvia mahdollisuuksia ja voimavaroja. Tuotamme merkityksiä ja toimintaa siitä, mitä kulloinkin on käsillä, ja että teemme tämän kullekin ominaisten tulkintojen pohjalta. Tällainen toimijuus pakenee suoraviivaista ennustettavuutta ja yksioikoisia suunnitelmia. Uudistuva elämäntilanteiden teoria ja toimijuusymmärrys ovat tervetulleita ohjaustyön ja siirtymien tuen taustakuvioksi.

Marjatta Vanhalakka-Ruoho
professori, kasvatuspsykologia
Ohjauksen koulutus
Itä-Suomen yliopisto

- Bakan, D. (1966). *The Duality of Human Existence*. Chicago: Rand McNally.
- Baltes, P.B. & Reese, H.W. (1987). Elämänkaaren näkökulma psykologiassa. Teoksessa M. Korkiakangas (toim.) *Puoli vuosisataa psykologian tutkimusta ja opetusta Jyväskylässä*. Jyväskylän yliopisto. Psykologian laitoksen julkaisuja 289, 113–165.
- Baltes, P.B. (1987). Theoretical propositions of life-span developmental psychology: On the dynamics between growth and decline. *Developmental Psychology* 27(5), 81–91.
- Bandura, A. (2001). Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective. *Annual Review of Psychology* 52, 1–26.
- Cohen, B.N. (2003). Applying Existential Theory and Intervention to Career Decision-Making. *Journal of Career Development* 29(3), 195–209.
- Clausen, J.F. (1991). Adolescent competence and the shaping of the life course. *American Journal of Sociology* 9(4), 805–842.
- Crockett, L.J. (2002). (ed.) Agency, Motivation, and the Life Course. *Nebraska Symposium on Motivation* Vol. 48. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Elder G.H. Jr., Johnson M.K. & Crosnoe R. (2003). The emergence and development of life course theory. In Mortimer J & Shanahan M. (ed.) *Handbook of the Life Course*. New York: Plenum, 3–22.
- Elder, G.H.Jr. (1974). *Children of the Great Depression*. Chicago: University of Chicago Press.
- Elder, G.H.Jr. (1994). Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course. *Social Psychology Quarterly* 57(1), 4–15.
- Elder, G.H., Jr. (1998). The Life Course as Developmental Theory. *Child Development* 69(1), 1–12.
- Eteläpelto, A., Vähäsantanen, K., Hökkä, P. & Paloniemi, S. (2013). What is agency? Conceptualizing professional agency at work. *Educational Research Review* 10, 45–65.
- Evans, K. (2007). Concepts of bounded agency in education, work, and the personal lives of young adults. *International Journal of Psychology* 42(2), 85–93.
- Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Guichard, J. (2005). Life-long self-construction. *International Journal for Educational and Vocational Guidance* 5(2), 111–124.
- Hitlin, S. & Elder, G.H. Jr. (2007a). Time, Self, and the Curiously Abstract Concept of Agency. *Sociological Theory* 25(2), 170–191.
- Hiltlin, S. & Elder, G.H. Jr. (2007b). Agency: An Empirical Model of an Abstract Concept. In R. Macmillan. (ed.) *Constructing Adulthood: Agency and Subjectivity in Adolescence and Adulthood. Advances in Life Course Research* Vol. 11. New York: Elsevier, 33–67.
- Honkasalo, M-L. (2013). Katveessa - pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede & Edistys* 1, 42–61.
- Jyrkämä, J. (2008). Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. *Gerontologia* 4, 190– 213.
- Kauravaara, K. (2013). *Mitä sitten, jos ei liikuta? Etnografinen tutkimus nuorista miehistä*. Liikunnan ja kansanterveyden julkaisuja 276. Jyväskylän yliopisto: Liikunnan ja kansanterveyden tutkimuskeskus.
- Koivula, R. (2013). *Muistisairaahan ihmisen omaisena terveyskeskuksen pitkäaikaisosastolla - Tutkimus toimijuudesta*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Tutkimus 108. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Ojala, H. (2010). *Opiskelemassa tavallaan. Vanhat naiset ikäihmistien yliopistossa*.
- Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1025. Tampere: Tampere University Press.
- Maglio, A.-S., Butterfield, L.D. & Borgen, W.A. (2005). Existential considerations for contemporary career counseling. *Journal of Employment Counseling* 42, 75–98.
- Richardson, M. (2004). The emergence of new intentions in subjective experience: A social/personal constructionist and relational understanding. *Journal of Vocational Behavior* 64, 485–498.
- Savickas, M., Nota, L., Rossier, J., Dauwalder, J.-P., Duarte, M.E., Guichard, J., Soresi, S., Van Esbroeck R. & van Vianen, A.E.M. (2009). Life designing: A paradigm for career construction in the 21st century. *Journal of Vocational Behavior* 75(3), 239–250.
- Settersten, R. & Gannon, L. (2005). Structure, Agency, and the Space Between: On the Challenges and Contradictions of a Blended View of the Life Course. *Advances in Life Course Research* 10, 35–55.

- Shanahan, M. J. & Elder, G.H.Jr. (2002). History, Agency, and the Life Course. In L. J. Crockett (ed.), *Agency, Motivation, and the Life Course. Nebraska Symposium on Motivation* Vol. 48. Lincoln, NE: University of Nebraska Press, 145–185.
- Silbereisen, R.K., Best, H. & Haase, C.M. (2007). Editorial: Agency and human development in times of social change. *International Journal of Psychology* 42(2), 73–76.
- Sugarman, L. (2003). The Life Course as a Meta-model for Counselling Psychologists. In Woolfe R., Dryden, W. & Strawbridge, S. (ed.) *Handbook of Counselling Psychology*. London: Sage, 303–321.
- Thomas, W.I & Znaniecki, F. (1918–1920, republished 1958). *The Polish Peasant in Europe and America*. New York: Dover Pubs., 1115–2250.
- Vanhalakka-Ruoho, M. (2010). Relational aspects in career and life-designing of young people. *International Journal for Educational and Vocational Guidance* 10(2), 109–124.
- Vanhalakka-Ruoho, M. (2014). Aikuisten opiskelu, työ ja elämässä suunnanotto ohjauksen ja neuvonnan mahdollisuutena. Teoksessa Kallio, E. & Heikkinen, A. (toim.) *Aikuisen kasvu ja aktivointi*. Tampere: Vastapaino. (julkaistaan syksyllä 2014).
- Virkola, E. (2014). *Toimijuutta, refleksiivisyyttä ja neuvotteluja – muistisairaus yksinasuvan naisen arjessa*. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 491. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Zittoun, T., Valsiner, J., Vedeler, D., Saldago, J., Goncalves, M. & Ferring, D.H. (2013). *Human development and the life course*. Melodies of living. Cambridge: Cambridge University Press.
- Åkerblad, L. (2014). Epävarmuuden tuolla puolen: Muuttuvat työmarkkinat ja prekaari toimijuus. *Dissertations in Social Sciences and Business Studies* 73. Itä-Suomen yliopisto: Publications of the University of Eastern Finland.